

Het volkskundemuseum in de Duitstalige landen en zijn belang voor het cultuurhistorische museum in Nederland

Jaap Kerkhoven*

Inleiding

Een van de wegen waarlangs de resultaten van volkskundig onderzoek het publiek bereiken, vormt vanouds het volkskundemuseum¹. Dit geldt bovenal voor de Skandinavische en voor de Duitstalige landen, waar dit museumtype wijd verbreid is. In Nederland daarentegen weerspiegelt de bescheiden positie van de volkskunde zich in het nagenoeg ontbreken van aanverwante musea. Het in dit opzicht belangrijkste museum, het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem, heeft bij de heropening in 1990 de aanduiding 'Rijksmuseum voor Volkskunde' uit zijn officiële benaming geschrapt. Het cultuurhistorisch museum daarentegen is in ons land als museumtype ruim vertegenwoordigd. In dit artikel zal worden betoogd dat deze musea profijt kunnen trekken van het in ons land slechts in beperkte kring bekende volkskundig onderzoek.

De grenzen tussen de beide genoemde museumtypen zijn niet strak te trekken. Een enkele keer wordt in de literatuur een definitie van het volkskundemuseum gegeven. Resultaat, en ook wel doel daarvan, is het buiten de orde stellen van specifieke museale ontwikkelingen². Een omschrijving van cultuurhistorische en volkskundige musea als afzonderlijke museumtypen onttrekt aan het zicht wat wellicht het belangrijkste is: het verdwijnen van duidelijke scheidingslijnen. Toch blijft het van nut zich rekenschap te geven van de specifieke ontwikkeling die bepaalde musea als groep achter zich hebben. De volkskundemusea in Europa vormen raditioneel een afzonderlijk museumtype. Zij vertegenwoordigen het aloude specimen van de wetenschappelijke museumcollectie. Het onderscheid tussen historisch en volkskundig museum gaf A. Bühler in 1953 aan met "individuelle schöpferische Leistungen" enerzijds, "das ungeschichtliche 'kollektive' Leben, das Verharren in Überlieferungen" anderzijds³. In de collecties komt dit verschil mede hierin tot uitdrukking, dat volkskundemusea veel meer dan cultuurhistorische musea de laatste rustplaats zijn voor afgedankte gebruiksartikelen. Afgedragen werkdracht is iets voor het volkskundemuseum, een zilveren gildebeker gaat eerder naar het cultuurhistorisch museum.

De waarde van de volkskunde ligt voor een belangrijk deel in de aandacht voor het gewone en voor het schijnbaar onooglijke, en dit geldt ook voor de museale toepassingen van het vak. De vraag valt te stellen, wat het nut van de volkskunde is voor musea van een ander type. De bruikbaarheid van de volkskunde springt ook niet direct in het oog bij kennismaking met musea van strikt volkskundige signatuur⁴. Bühler stelde destijds al vast dat het de volkskundige musea, anders

dan cultuurhistorische musea, in de ogen van het niet-wetenschappelijk publiek aan legitimiteit ontbrak. In sommige van deze musea is het sindsdien bij het oude gebleven. Niet het publiek, maar de collectie staat er centraal. Over de bedoeling van de uit esthetisch oogpunt toch al niet altijd even beoordeelde opstellingen wordt de volkskundig niet-geïnitieerde bezoeker in het ongewisse gelaten. De bijzondere wetenschappelijke waarde van de collectie blijkt in sommige van deze musea slechts uit de angstvalligheid waarmee suppoosten deze sporadische bezoeker volgen.

Tegen deze achtergrond worden in dit artikel twee kwesties gezien. Ten eerste de vraag wat de volkskunde kan bieden dat de geschiedwetenschap niet in huis heeft. Hierop wordt in de eerste paragraaf ingegaan. Ten tweede hoe dit nut van de volkskunde zich verhoudt tot het gegeven van twee afzonderlijke museumtypen. Aangezien deze museumtypen geen statisch gegeven vormen is deze vraag slechts te beantwoorden door middel van een chronologische schets van de ontwikkeling van de volkskundemusea. Hieraan zijn de tweede en de daarop volgende paragrafen gewijd. Aan het slot van het stuk wordt ingegaan op het nut van de volkskunde voor musea in Nederland.

Het aangeduide onderwerp omvat een brede problematiek: het verzamel- en presentatiebeleid van musea in samenhang met het wetenschappelijk onderzoek op het gebied van de volkscultuur binnen en buiten de musea. Het betoog wordt op verschillende manieren ingeperkt. Centraal staat het gebruik in musea van volkskundig onderzoek. Niet ingegaan wordt dus op de bruikbaarheid van museale collecties voor het wetenschappelijk onderzoek. Buiten beschouwing blijft ook de betekenis van het sociaal-wetenschappelijk geïnspireerde volkskundig onderzoek voor het museale werk, zoals dat naar moderne stedelijke samenlevingen. Bovendien beperkt de schets van de ontwikkeling van de volkskundemusea zich tot literatuur over musea in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland.

Het artikel heeft een verkennend karakter. De ontwikkeling van de cultuurhistorische musea wordt slechts terloops aangeduid. Hopelijk wordt daardoor niet de indruk gewekt dat er iets fundamenteel 'mis' is met deze musea, of dat de volkskunde de enige kaart is die zij in de jaren negentig kunnen uitspelen.

Geschiedwetenschap en voorwerpen als bron

De historicus bestudeert gewoonlijk tekst waarvan papier de drager is. Beleeft hij genoeg aan dat papier, dan heeft hij deel aan de wereld van het museum: die van de stoffelijke, goeddeels drie-dimensionele, objecten. Toch blijft dat genoeg bijzaak. Voorwerpen zijn voor de historicus middel, geen doel. Dit vergt een andere instelling dan die van een museumconservator. Deze dient bovenal thuis te zijn in, en hart te hebben voor, de eigen collectie. Een filologisch gerichte geschiedwetenschap waagt zich bovendien niet graag aan het gebruik van realia. Een voorwerp kan op tergende wijze zwijgen. Zelfs de meest elementaire vraag wat het is, kan onbeantwoordbaar zijn.

Bij gelegenheid van een symposium over het voorwerp als historische bron (1982) concludeerde H.F.J.M. van den Eerenbeemt dat het historisch bedrijf los

staat van het museale circuit⁵. Sindsdien hebben in Nederland met name de techniekgeschiedenis en de industriële archeologie belangrijke resultaten geboekt⁶. Voorwerpen werden ook betrokken bij het bronnenmateriaal van werkgroepen aan de Universiteit van Amsterdam en de Rijksuniversiteit Leiden. De voorwerpen ontbreken niettemin in een bundel onderzoeksverslagen uit 1990 van aankomende historici met als titel *Hoe krijg ik mijn bronnen aan de praat? Ideeën voor een geschiedschrijving van onderaf*⁷. Een gemiste kans: juist groepen die niet snel naar pen en papier grepen, zijn aan de praat te brengen via huizen en andere voorwerpen die van het dagelijks leven getuigenis afleggen⁸. De hulpmiddelen van een vak weerspiegelen de praktijk. In een apparaat voor de nieuwste geschiedenis, dat is voortgekomen uit de praktijk van het universitair onderwijs in Nederland, wordt bij de bronnen eveneens de industriële archeologie besproken⁹. Het behoud van fabrieken en van gereedschappen waaraan arbeiders hun dagelijks werk verrichtten, wordt in zijn democratisch ethos gecontrasteerd met een monumentenbeleid dat “uitsluitend” op paleizen, kastelen en burgermanshuizen gericht was¹⁰. Het valt op dat de historici hier de aansluiting bij het verzamelbeleid van openluchtmusea gemist hebben.

Binnen de geschiedwetenschap is nog altijd de opvatting van J.G. Droysen (1808-1884) aanvaard, volgens wie alles wat de sporen van de menselijke geest of van mensenhanden draagt, benut kan worden ter verkrijging van historische kennis. Een dergelijke benaderingswijze werd omstreeks 1850 gevolgd door Hans von Aufsess, die de grondslag legde voor het Germanisches Nationalmuseum in Neurenberg. Hij streefde naar behoud en bestudering van zowel schriftelijke bronnen als voorwerpen. Von Aufsess was een representant van een groep historici die het hele scala van de materiële cultuur op basis van realia (Altertümer) verkenden¹¹. De combinatie van archivalia en voorwerpen bleef ook in de tweede helft van de negentiende eeuw bestaan. De vele locale en regionale musea die in Duitsland zijn opgericht in de periode tussen 1890 en 1918, zijn voortgekomen uit de collecties van historische en oudheidkundige verenigingen¹². Deze stroming bleef echter in de schaduw van de professionele filologische school die het beeld van de Duitse geschiedwetenschap in de negentiende en vroege twintigste eeuw geheel zou bepalen. Sindsdien is een toenemende verscheidenheid van onderwerpen door vakhistorici gebruikt als deel van hun bronnenmateriaal, dat zich thans uitstrekt tot de architectuur van steden en van landhuizen, van ziekenhuizen, operagebouwen, gevangenissen en begraafplaatsen. Ook incidenteel valt gecombineerd gebruik van archiefmateriaal en drie-dimensionale bronnen aan te treffen, en dit heeft dan een eigen bekring. Het onderwerp wordt tastbaar door de verwijzing naar het stoffelijke voortbestaan van het verleden.

Coryfeeën onder de Westduitse historici zijn in het afgelopen decennium veelvuldig geconfronteerd met realia. Dit gebeurde in de context van de voorbereiding van groots opgezette tentoonstellingen en van plannen voor nieuwe historische musea. Dit blijkt niet probleemloos te zijn verlopen. De kilo's wegende catalogus van een van deze tentoonstellingen maakt zichtbaar waar de problemen liggen: de historici konden in de tentoonstelling niet kwijt wat zij te vertellen hadden. De re-

sultaten van het wetenschappelijk onderzoek aan universiteit komen nu eenmaal het beste tot hun recht in het voor historici gangbare medium: geschreven tekst. Opdracht van een historisch museum is niet, de resultaten van de geschiedwetenschap te illustreren met voorwerpen. Omgekeerd weet de historicus geen raad met het museaal gebruik van een Volkswagen bouwjaar 1938. Onder verwijzing naar problemen als deze noemt R. Wirtz naast de kunstgeschiedenis de volkskunde als een van de disciplines die de historicus uitkomst kunnen brengen. Het leren lezen en interpreteren is niet alleen waar het historische documenten betreft onmisbaar: hetzelfde geldt inzake beeldmateriaal en voorwerpen¹³.

Volkskundigen zullen wellicht deze aanbeveling als teveel lof voor het eigen vak beschouwen. Inderdaad bestaat er wat betreft het onderzoek van voorwerpen geen absoluut onderscheid tussen de academische volkskunde en de geschiedwetenschap. Dit zal wat de volkskunde betreft in het onderstaande nog nader worden toegelicht. Toch is het traditionele verschil tussen beide vakken wellicht af te lezen uit een enkel gegeven op institutioneel vlak. Zo was L. Schmidt van 1946 tot 1977, behalve hoofd van het Oostenrijkse Volkskundemuseum ook hoogleraar in Wenen. In Bazel (A. Bühler) bestond eenzelfde personele unie tussen volkskundeopleiding en Museum voor Volkskunde. In die traditie staat ook het meer recente onderzoek in het openluchtmuseum in Cloppenburg. Hier tracht men inzicht in de mate van 'toevalligheid' van de eigen collectie te verwerven op basis van regionale inventariseringsprojecten¹⁴. In dit onderzoek worden archiefmateriaal en voorwerpen gecombineerd¹⁵. Het museum organiseert in het verlengde daarvan naast tentoonstellingen ook symposia en publicaties. Anderzijds is er het werk van historici zoals die aan het Institut für mittelalterliche Realienforschung Oesterreichs in Krems. Dit bracht volkskundigen tot nieuwe inzichten inzake de mogelijkheid de volkscultuur van een ver weg liggend verleden te bestuderen¹⁶. Historici en volkskundigen complimenteerden (en complementeerden) elkaar dus over en weer. In het nu volgende wordt betoogd dat ook de afstand tussen volkskundemusea en de cultuurhistorische musea kleiner is geworden.

De volkskundige musea tot omstreeks 1970

De waarde van de traditionele volkskundemusea ligt in het tegenwicht tegen een esthetisch gerichte presentatie. Daarin ligt een belangrijk verschil met de cultuurhistorische musea¹⁷. Hier overheerste lange tijd een kunsthistorische tendentie. Zilver, tegels, kristal, kostuums en stijlkamers waren trefwoorden waarmee cultuurhistorische musea zich in 1964 nog afficheerden. Toch kan niet gezegd worden dat de volkskundige musea wat dit betreft van meet af aan een andere ontwikkeling hebben doorgemaakt dan de historische musea.

Van een enkel volkskundig museum is het verzamelbeleid in het verleden nader onderzocht, waarbij enige fasen worden onderscheiden. Deze lopen parallel met de ontwikkeling in de studie van de materiële cultuur door de academische volkskunde. In de wetenschapsbeoefening wordt een fase aangewezen, gekenmerkt door een esthetische inslag. In het betreffende museum wordt de idee achter het verzamelbeleid getypeerd als: "Op zoek naar de ongeschonden wereld"¹⁸.

Grote collecties klederdrachten werden omstreeks de eeuwwisseling aangelegd. Een sterke voorkeur ging uit naar pronkstukken: kleurrijke en exotisch aandoende feestdrachten, opgevat als voorbeelden van volkskunst¹⁹. Ook gereedschappen werden om hun esthetische waarde verzameld. Dit kon zo ver gaan dat alleen het fraai versierde handvat een plaats in de collectie waardig werd geacht.

Op deze fase volgde in musea zowel als in de academische bestudering van de materiële cultuur een typologische. Bij de selectie van panden voor het openluchtmuseum te Cloppenburg (1934) werd uitgegaan van het bestaan van tijdloze typen. Deze benadering vond steun in het toenmalige volkskundig onderzoek van woningen. In samenhang daarmee werden de gebouwen zoveel mogelijk teruggerestaureerd. De oorspronkelijke toestand werd als de meest zuivere aangemerkt. Latere verbouwingen en dus de sociale context werden genegeerd. Deze benadering, zoals die in de jaren twintig en dertig bestond, heeft zich ook in de jaren vijftig en zestig gehandhaafd²⁰. Het denken in typen bevorderde dat in de musea een meer wetenschappelijke benaderingswijze voorrang kreeg boven het werken vanuit esthetische criteria en boven een gevoelsmatige benadering.

De gehanteerde faseringen zijn, zoals al werd opgemerkt, gebaseerd op vernieuwingen in collectievorming en presentatie van een enkel museum. Het beeld is niet zo overzichtelijk wanneer men zich richt op de praktijk in een groot aantal musea. Dan valt hooguit te spreken van meer of minder op de voorgrond tredende tendenties. De romantische houding tegenover de collecties is van meet af aan voorwerp van kritiek geweest. Aan het begin van de eeuw is in het Hamburgse Museum für Kunst und Gewerbe al een neutrale waardering van de stedelijke invloed op het platteland aanwijsbaar: Een voorbeeld daarvan is de aandacht voor de invloed van de stad Hamburg op boerenmeubels in de omgeving van de stad²¹. In 1930 werd in de afdeling Europa van het volkenkundig museum in Bazel (het latere Zwitsers Museum voor Volkskunde) zelfs al massagoed verzameld²². In dit museum pleitte A. Bühler in 1953 voor het documenteren van stedelijke gebieden, en hij wilde daarbij ook de materiële neerslag van hedendaagse gewoonten betrekken. Anderzijds zag hij als doel van vergelijkingen tussen geografische eenheden het tonen van de eigen aard van de Zwitsers. Vanuit ditzelfde museum merkte R. Wildhaber over een nieuwe opstelling van de collectie drachten op, dat de mooiste stukken waren uitgekozen. Naar zijn mening kwam het volkskundemuseum daardoor bedenkelijk dicht in de buurt van de kunstnijverheid²³.

Esthetische criteria bleven elders tot ver na de oorlog doorslaggevend. In 1959 werden in het Germanisches Nationalmuseum in Neurenberg gereedschappen nog uitsluitend van belang geacht wanneer zij versierd waren. Mede met het oog op het algehele karakter van het museum werd de volkskunstcollectie nadrukkelijk als 'kunst', niet als '(Volks)kunde' gepresenteerd²⁴. In het Bayerisches Nationalmuseum doorbrak men een dergelijke benadering in 1960²⁵. In het Landesmuseum in Stuttgart, dat eveneens sterk kunsthistorisch gericht was, kwam in 1963 een aparte volkskundige afdeling tot stand.

Typeneren voor de toenmalige stand van zaken is een groot inventarisatieproject dat het Landesmuseum in Sleswijk-Holstein in 1957 startte. In dat kader werden ook volkskundige voorwerpen voor het museum verworven. Op het gebied van de volkskunst viel er niet veel meer te doen. Maar voor het verzamelen van dagelijkse gereedschappen voor huis en werk was tot dan toe weinig moeite genomen²⁶.

De volkskundige museumdiscussie van de jaren zeventig

Vanuit het Museum voor Volkskunde in Bazel werd in 1967 door R. Wildhaber kritiek geïfend op de gangbare praktijk in de musea. Niet het schone maar het ware behoorde de norm te zijn. Opmerkelijk was zijn vaststelling dat de musea zich onttrokken aan de vernieuwingen binnen de volkskunde. Hij miste een zakelijke sfeer waarin de voorwerpen benaderd werden vanuit hun functionele en sociale aspecten²⁷. Wildhabers opmerkingen betroffen uitsluitend de praktijk in de openluchtmusea. Soortgelijke kritiek zou in de daaropvolgende jaren vooral van buitenaf aan het adres van de musea worden gericht door academische volkskundigen. Zij beperkten zich daarbij niet tot een specifiek soort museum.

In de Duitse Bondsrepubliek is onder volkskundigen de museumdiscussie intensief gevoerd. De belangstelling ging bovenal uit naar de plaats van het museum in de samenleving. De vraag hoe met de collectie moest worden omgegaan, werd gezien in het verlengde van dergelijke vragen. Met nadruk werd bestreden dat onmiddellijk begrip van het museumobject mogelijk is. Via de aldus vastgestelde noodzaak tot interpretatie viel te komen tot het doel van die interpretatie: het heden te veranderen. Soms ontleende men hieraan de vrijheid om in de museale presentatie eigen denkbeelden met veel nadruk naar voren te brengen. Het Historisch Museum in Frankfurt maakte zich daarmee niet bij alle bezoekers populair. Hun kritiek leidde echter niet tot een andere benaderingswijze. De ergernis van de bezoekers bewees immers dat de opzet, twijfel over ingesleten denkpatronen te wekken, geslaagd was²⁸.

Een dergelijke dialectiek is in de volkskundige literatuur over musea uitzondering. Niettemin was er een radicale verschuiving in de accenten. De houding van de vernieuwers tegenover museumvoorwerpen onderscheidde zich niet fundamenteel van die der historici. Zij hadden slechts beperkte ervaring met het praktische museumwerk. Op basis van wetenschappelijke vragen togen de volkskundigen in Tübingen aan de museale arbeid. Zij begonnen met het archief te bezoeken. Pas in een later stadium werden museale voorwerpen bij de voorbereiding betrokken en daarmee ook de vraag naar mogelijkheden van 'visualisering'. Dit was de tijd van veel tekst en foto's²⁹. Veel aandacht ging uit naar didactische aspecten. Doorslaggevend criterium was, of de opzet van de makers overkwam bij de bezoekers. Resultaat van veelvuldige discussies in plenaire vergaderingen en in subgroepjes was een aantal tentoonstellingen op een breed gebied: jeugdcultuur; arbeiders in Württemberg; repareren en hergebruik; straatdemonstraties³⁰.

Museummensen voelden zich door de wijze van omgang met museale collecties en mogelijk ook door de ongebruikelijke thema's onaangenaam getroffen³¹.

Ook op institutioneel vlak bleef het niet bij het oude. De commissie voor *Volkskunstforschung* van de Deutsche Gesellschaft für Volkskunde werd in 1969 opgeheven. De ontheemde museummensen vonden het jaar daarop onderdak in een werkgroep cultuurhistorische musea. Eerste voorzitter was E. Schlee. Vooraanstaande volkskundigen die museaal werkzaam waren uitten hun bedenkingen over de mate van begrip van de academici voor het werk in musea³². Een artikel van Schlee uit 1970 trok sterk de aandacht. Hij stelde vast dat men naar het museum ging om te kijken, niet om te lezen. Hij benadrukte de waarde van museumcollecties als primaire bron waaraan men telkens nieuwe vragen kan stellen, en de waarde van een gedisciplineerde waarneming als in de kunstgeschiedenis³³.

De weergegeven contrasten werden destijds scherp aangezet. De betekenis van strikt museale verschillen kan daardoor gemakkelijk worden overschat. Dit valt met een enkel voorbeeld te illustreren. De oudere generatie was minder systematisch met het museumpubliek bezig dan de aanstormende vernieuwers. Maar W. Hansen (Landesmuseum in Detmold) had wel de gewoonte op maandagmorgen bij zijn rondgang vast te stellen welke vitrines de meeste vingerafdrukken vertoonden, en welke net als altijd onberoerd waren gebleven. De critici verweten de musea dat hun in maatschappelijk opzicht vrijblijvende opstellingen zich niet van die in een warehouse onderscheidden³⁴. Precies deze kritiek valt al in 1970 ook bij Hansen te lezen, maar voor hem was dit alleen een technisch probleem: het vinden van de juiste verhouding tussen inhoudelijk aspect en vormgeving. En naast de parafraseringen van de stelling dat het er op aankomt de wereld te veranderen, is de opvatting van Hansen te plaatsen dat wijzelf, en de wereld zoals wij die ervaren, nergens krachtiger en zichtbaarder van een vraagteken worden voorzien dan juist in het museum. Maar de achterliggende impuls is bij hem 'slechts' het interpreteren van de wereld³⁵.

De Beierse conservator L. Kriss-Rettenbeck nam in deze discussie een nadrukkelijk liberale positie in. Enerzijds verweet hij het Historisch Museum in Frankfurt te indoctrineren in plaats van museumvoorwerpen nauwgezet te interpreteren. Hij zag daarin een parallel met de museumpraktijk in de DDR. Maar hij keerde zich ook tegen inspanningen van conservatieven, middels een "Haus der Bayerischen Geschichte" een impuls te geven aan het Beiers nationaal bewustzijn, en hij pleitte voor een presentatie die de bezoeker ruimte liet voor een eigen interpretatie³⁶. Opvattingen als deze zouden in een gewijzigd geestelijk klimaat in de jaren tachtig nader worden uitgewerkt.

Afgaand op de museumpublicaties is de invloed van de conservatieven in Beieren beperkt gebleven³⁷. In Oostenrijk daarentegen bleef een traditionele benadering tot in de jaren tachtig overheersend. L. Schmidt distantieerde zich van de vernieuwingen onder Westduitse vakgenoten³⁸. Een stimulans voor een nieuwe aanpak was het werk van H.P. Fielhauer. Net als Schmidt combineerde hij academisch onderzoek aan het Volkskundig Instituut te Wenen met museale werkzaamheden, in zijn geval echter niet in het Museum voor Volkskunde, maar in een lokaal museum in een buitenwijk van Wenen. In een artikel stelde hij in 1980 de besproken problematiek aan de orde in verband met de functie van het lokale mu-

seum. Ook hij kwam uit op de formule van de veranderbaarheid van het heden. Arbeiderscultuur en arbeidersbeweging deden hun intrede in de musea³⁹. Toch werden door Fielhauer per saldo gematigde doeleinden nagestreefd: vervanging van het 'Heimatmuseum' door een lokaal museum dat op enigerlei wijze betrekking heeft op het leven van vandaag de dag.

In de loop van de jaren zeventig lijkt een nieuw evenwicht gevonden te zijn. A. Lühning gaf in 1977 de stand van zaken weer. Volgens hem zou vrijwel geen museummedewerker nog ontkennen dat de lastige vragen aan de musea van de kant van de universitaire volkskunde een stimulans hadden betekend, al was het maar als intellectuele exercitie. Lühning gaf wellicht een concrete uitdrukking aan dit nieuwe evenwicht toen hij het profiel schetste van de aankomende volkskundige als museummedewerker. Deze diende als "Gedankenmensch" ontvankelijk te zijn voor de impulsen die uitgingen van hetgeen hij met zijn ogen zag. Hij diende dus ook "Augenmensch" te zijn⁴⁰.

Gebrek aan 'respect' jegens de collectie had het paradoxale resultaat dat volkskundige collecties weer uit het depot tevoorschijn werden gehaald. Het Historisch Museum in Frankfurt vermengde in tentoonstellingen volkskundige met in oorsprong kunsthistorische collecties⁴¹. Cultuur en geschiedenis van het gewone volk werden niet langer, zoals onder andere in Bazel nog het geval was, geïsoleerd behandeld en daardoor afgescheiden van de algemene ontwikkeling van de betreffende samenleving. Een dergelijke stap betekende wel het einde van het traditionele volkskundemuseum.

Van volkskundemuseum naar historisch museum

De invloed van vernieuwingen in de universitaire volkskunde op de musea resulteerde in een sterkere nadruk op historische factoren. Uit Beieren (waar een typologische benadering overigens nog in de jaren zeventig gangbaar was) is een recent voorbeeld daarvan te geven. Hier werden in een museum pand zelfs veranderingen van na 1945 intact gelaten en didactisch verwerkt⁴². In een meer historische benadering kregen sociaal-economische aspecten veel aandacht. Ook wat dat betreft vormt het jaar 1970 geen waterscheiding. J. Schepers werd in 1959 op grond van zijn inventarisatie van boerenhuizen betrokken bij de opbouw van het openluchtmuseum in Detmold (Westfalen). Zijn werk, eerst als onderzoeker, later als directeur van het museum, is een voorbeeld van de overgang van de eerdergenoemde typologische fase in het onderzoek van materiële cultuur naar een derde, historische fase. Schepers onderstreepte de individualiteit van elk gebouw als authentieke historische bron. Meer dan voorheen werd het woonhuis benaderd als indicator van economische verhoudingen en van sociale en culturele verhoudingen. In overeenstemming met deze benaderingswijze zijn in het museum in Detmold binnen een groep huizen uit Noordwest-Lippe de voornaamste sociale groepen op het platteland in de preïndustriële tijd vertegenwoordigd⁴³.

De betekenis voor de musea van een sociaal-economische gerichtheid in de volkskunde is goed te illustreren met het museale werk van I. Weber-Kellermann in Marburg. In het kader van de volkskundeopleiding werd een reeks tentoonstel-

lingen opgezet⁴⁴. In een tentoonstelling over de kleine burgerij in Marburg werd niet van objecten maar van de sociale groep uitgegaan, waarvan de omstandigheden 'gevisualiseerd' werden door de wooncultuur⁴⁵. Dat deze benaderingswijze iets nieuws was, bleek naar aanleiding van een tentoonstelling uit 1972 waarin de uitzet van een rijke en van een arme bruid van omstreeks 1930 getoond werden. De sociale hiërarchie werd hier tot uitdrukking gebracht in de taal der dingen. Dit gaf aanleiding tot heftige kritiek van de zijde van 'Heimatsfreunde' en 'beschermers' van de betreffende dracht, die de inspiratie achter de tentoonstelling als 'politiek' verketterden⁴⁶. Bezoekers van een tentoonstelling, gewijd aan kinderspeelgoed (1974), vielen over de toevoeging van een sociaal-economische component aan de kunsthistorische: middels teksten en afbeeldingen werd ook aandacht gegeven aan kinderen in krotwoningen⁴⁷.

Weber-Kellermanns opvattingen over museale vernieuwing komen naar voren in haar verslaggeving van de vervaardiging van een film over het Museum voor Volkskunde in Wenen. Uit de veelheid aan prachtige stukken verzamelde zij her en der wat bepaalde thema's uit het dagelijks leven (wonen, werken) kon belichten. Zij hoopte dat onderwijzers de kinderen ook stukken over bepaalde thema's zouden laten zoeken. Uit dit laatste sprak mogelijk een milde kritiek: een kind kon wat de museumleiding naliet. Tezelfder tijd benadrukte zij dat het museum al sinds zeer lang educatieve aspecten tot uitgangspunt bij de opstelling nam en dat daarbij niet onze esthetische normen maar die van de tijdgenoten centraal stonden. Oprechte bewondering voor L. Schmidt en voor de technisch-museale aspecten van 'zijn' museum gaan hier samen met de kennelijke overtuiging dat aansluiting bij het heden ontbreekt⁴⁸.

Tentoonstellingen als die van Weber-Kellermann stonden haaks op de destijds gangbare legitimatie van het volkskundemuseum. De contextuele benadering relativeerde wat tot dan toe een positieve waardering te beurt was gevallen. Wat was de zin van een agrarisch museum wanneer de teruglopende maatschappelijke betekenis van het platteland er niet aan de orde kwam⁴⁹? En wat te denken van het weefgetouw in het museum wanneer men het gelijktijdig bestaan van een textiel-fabriek verzweg⁵⁰? Terwijl een nieuwe benaderingswijze vragen opriep over gangbare museale presentaties, kon ook omgekeerd de behoefte om het bestaansrecht van een museum te bewijzen leiden tot een nieuwe benaderingswijze. Dit betreft met name de kleinere musea. Zo was, naar critici aanvoerden, in het Rijnland om de tien kilometer in een lokaal museum eenzelfde weefgetouw te bezichtigen⁵¹. Lokale musea lieten van alles en nog wat zien zonder dat enig concept daaraan ten grondslag lag. Door zich thematisch te profileren op voor de betreffende plaats specifieke thema's kon het bestaansrecht van elk ervan duidelijk worden gemaakt. Eerste vereiste was een bestaande ordening naar kunsthistorische criteria te doorbreken⁵². Een dergelijke herinrichting maakte een minimum aan professionalisering op het personele vlak noodzakelijk⁵³. Met toezicht door een centrale instantie of een groot museum kon hetzelfde worden bereikt⁵⁴.

Praktische oplossingen vroegen in de kleine musea alle aandacht. In een disparate collectie werd samenhang gebracht door een overkoepelend concept: van

elite-kuurbad naar plaats van democratisch strandvermaak. Binnen dit concept viel een encensering te bedenken waarin vrouwenkleding van weleer, een oude kinderwagen, een brievenbus en een prentbriefkaart een nieuw leven kregen⁵⁵. Natuurlijk vormt dit geen wezenlijke vernieuwing in de presentatie van specifieke thema's. Om zicht te krijgen op dergelijke vernieuwingen zullen we de aandacht richten op professioneel geleide museale instellingen. We beperken ons tot een enkel thema, en wel dat van de kleding.

G. Böth heeft in 1986 een tentoonstelling georganiseerd over wijzigingen in de wetenschappelijke benadering van kleding. Om dit abstracte thema uit te beelden, contrasteerde zij museale presentatiemethoden 'oude en nieuwe stijl'. Naast een pop waarover een feestdracht gedrapeerd is, staat een spinnewiel. Achter een andere pop met een ingesnoerde japon hangen twee tekeningen waarop schetsmatig de anatomie van een vrouw te zien is: met korset en zonder. Aldus komt het thema lichaam en kleding aan de orde en wordt duidelijk wat een charmante verschijning uit een oogpunt van gezondheid betekende. Voorts is er aandacht voor het productieproces (naaimachines, met de voet en elektrisch aangedreven) en onderhoud (strijkijzers en houten wasmachines). Het verschil tussen dracht en mode wordt gerelativeerd: "Selbst gesponnen, selbst gemacht ist die beste Bauerntracht". De catalogus heeft deze zegswijze als titel, maar veranderde de laatste vier woorden: "wer hat sich das nur ausgedacht?"⁵⁶.

De invloed van mode werd tot voor kort in het museale acquisitiebeleid wegge-retoucheerd. Een heel ander beeld komt naar voren uit een tentoonstelling die in 1984 in Cloppenburg werd gehouden over kleding op het platteland in delen van Nedersaksen in de vroege negentiende eeuw. Hierin is geen gebruik gemaakt van kledingcollecties, maar van een specifiek genre in de volkskunst: papierknipsels. Deze tonen boeren (en boerenvrouwen) op hun zondags. De mannen zijn gekleed naar de Engelse mode, zij het met enige regionale eigenaardigheden. De oudere generatie blijkt niet geheel mee te gaan met de tijd, maar de driedelige steek is ook bij hen verdwenen⁵⁷.

Een tentoonstelling als deze ondervangt door een origineel gebruik van een in musea vaker beschikbaar genre beperkingen, die uit de eenzijdigheden van het verzamelbeleid in het verleden voortkomen⁵⁸. Daarmee wordt tevens het beeld gecorrigeerd van een gesloten dorpsgemeenschap buiten de stroom der geschiedenis. Dit is niet zonder belang voor ons beeld van het politieke leven in Duitsland. Dat boeren doelgericht voor hun rechten en belangen opkwamen, valt gemakkelijker te onderkennen wanneer niet langer wordt uitgegaan van een beeld van afzondering van grotere verbanden. Er is bovendien geen onderscheid in kleding tussen boeren en notabelen. Het is dus niet overdreven te zeggen dat een tentoonstelling van kleding in dit geval de weg opent naar een benadering die recht doet aan de politieke en maatschappelijke context.

In deze tentoonstelling bestaat geen fundamenteel verschil meer met tentoonstellingen in historische musea die geheel los van de volkskundige traditie tot stand kwamen. Als voorbeeld aan de andere kant van de oceaan kan dienen een tentoonstelling in het Historisch Museum te New York over 'the Gibson-girl'

(1990). Dit was het prototype van het hedendaagse sportief-zelfstandige Amerikaanse meisje. De tentoonstelling toonde de invloed van modeontwerpers op het ontstaan, en de invloed van de politiek op de verbreiding ervan. Een dochter van Th. Roosevelt was een van de eerste exponenten (Roosevelt: ik kan de Verenigde Staten leiden of ik kan mijn dochter leiden, maar ik kan het niet allebei). De verandering in de maatschappelijke positie van de vrouw kwam op verrassende wijze naar voren in een wervingsaffiche uit 1918. Dit toonde vrouwen als ambulancechauffeur aan het front in Europa.

Presentatie vanuit concepten

In de volkskundige musea heeft zich eenzelfde ontwikkeling voorgedaan als in de cultuurhistorische musea. Deze ging in de richting van een presentatie waarin het concept belangrijker is dan het museumobject⁵⁹. Het in 1985 geopende Alimenterium in Vevey (Zwitserland) heeft een uitgangspunt dat diametraal tegengesteld is aan opvattingen als die van E. Schlee: "In the beginning [...] was the idea, not the collection. This unique opportunity represented the chance to build something completely new"⁶⁰. Met een minimum aan tekst wordt in dit museum gepoogd voedingshistorische en volkskundige samenhangen zichtbaar te maken. Actieve combinatie van voorwerpen moet aan dit doel in belangrijke mate bijdragen. Ook in een ontwerp voor een museum in Wiesbaden werd het ontbreken van een collectie waarvoor gezorgd moest worden als een gunstig uitgangspunt beschouwd⁶¹.

Zelfs in de openluchtmusea wordt de noodzaak te werken vanuit concepten meer dan voorheen gevoeld. Een kenmerk van deze musea is dat de roerende objecten er op hun 'oorspronkelijke' plaats ten opzichte van elkaar staan. Hierdoor lijkt interpretatie en toelichtende tekst overbodig en storend te worden. Maar met de tijdafstand tot het getoonde groeit de behoefte aan uitleg. Ook in openluchtmusea spreken objecten niet voor zichzelf⁶². Daar komt bij een toegenomen behoefte om valse effecten (nostalgie) tegen te gaan⁶³. Aanvullende documentatie werd bepleit⁶⁴. De opinie werd algemeen, dat althans de grotere openluchtmusea een voorziening nodig hebben voor tentoonstellingen. In Cloppenburg en in Kormern is een overdekt museum reeds beschikbaar. In het Frankische openluchtmuseum is een binnenmuseum in uitvoering⁶⁵.

Tot de recente ontwikkelingen behoort dus een toenemende nadruk op de historische context van het voorwerp en een tendens tot presentatie vanuit overkoepelende concepties. Het belang daarvan blijkt zelfs in het geval van een onderwerp waarvan de museale mogelijkheden in de Duitstalige landen slechts in beperkte mate zijn verkend. Dit zijn de pre-industriële gereedschappen⁶⁶.

Gereedschappen zijn sinds lang in kleine lokale musea tentoongesteld zonder dat daaraan een wetenschappelijke onderbouwing kon worden gegeven⁶⁷. De professioneel geleide musea hebben hier niet in voorzien. In Oostenrijk dateren de inspanningen van de grote musea pas van de jaren vijftig. Een inventarisatie van hetgeen aanwezig was in musea in de DDR ging van start in 1955. Belangrijke collecties in West-Duitsland (Sleeswijk-Holstein en Lippe) kwamen tot stand

vanaf 1957. Wat betreft de presentatie waren de resultaten bescheiden. De in Sleeswijk-Holstein bijngebrachte collectie bleef lange tijd volledig in depot. Hetzelfde geldt voor de belangrijkste collectie in de DDR in Wandlitz. Vanaf 1967 werd deze tentoongesteld, doch slechts als studiec collectie. Aan presentaties van collecties rond thema's als huis- en veldarbeid kon geen verdere analyse worden verbonden bij ontbreken van de nodige wetenschappelijke onderbouwing⁶⁸. De eerste vaste opstelling van vangstgereedschappen van vissers in de DDR dateert van 1969. De presentatie lijkt uitsluitend de meer technische aspecten (arbeids-procédés) te hebben getoond⁶⁹. Een chronologische opstelling stelt in staat ontwikkeling en technisch niveau over een soms indrukwekkend lange periode te volgen⁷⁰. Voorwaarde is natuurlijk de collectie niet naar herkomst maar naar type te presenteren⁷¹. Maar voor het tonen van een sociale context lijkt deze methode juist minder geschikt. De maatschappelijke realiteit blijft ook onzichtbaar in de gangbare 'werkplaatsen' in musea.

Het thema leent zich niettemin uitstekend voor een sociaal gerichte benaderingswijze⁷². In een enkel geval heeft de academische volkskunde een stimulans gevormd. Via W. Jacobeit werkte de binnen de DDR-volkskunde al oudere thematiek van 'Arbeitswelt' en 'Lebenswelt' door in een nieuwe opstelling (1977) van de landbouwgereedschappen in het genoemde museum in Wandlitz. Socialisatie, technische ontwikkelingsfase van de productiemiddelen en levensstandaard werden in een opbouwende toonzetting met elkaar verbonden⁷³. In Cloppenburg werd het sociale aspect van een beroep getoond door de concurrentie tussen timmerman en meubelmaker te thematiseren⁷⁴. Nog een stap verder wordt gegaan wanneer een abstract thema als mechanisering getoond wordt aan de hand van een concreet beroep. In het museum te Rüsselsheim is zo'n analytische benadering toegepast door naast elkaar een op menselijke spierkracht en een op electriciteit berustende werkplaats te tonen. Deze benaderingswijze loopt tenslotte uit op een boeiend pleidooi voor het tonen van algemene thema's aan de hand van een concept in plaats van het werken vanuit een concrete collectie gereedschappen⁷⁵.

In de Scandinavische landen en in Nederland bestaat op het gebied van verzamelen en bestuderen van gereedschappen een oudere museale traditie. In deze landen werden de eerste openluchtmusea gebouwd. Hierheen overgebrachte boerderijen werden voorzien van een volledige inventaris, waaronder natuurlijk ook landbouwwerktuigen. Duitsland en Oostenrijk hebben op dit gebied een achterstand gehad. Des te opmerkelijker is het, dat de stap naar een conceptuele benadering ook waar het gereedschappen betreft is vast te stellen.

Het nut van de volkskunde voor Nederlandse musea

Uit het in zichzelf gekeerde volkskundige museum is een museum tot ontwikkeling gekomen dat in zijn presentatie wordt beïnvloed door de historisch gerichte volkskunde. De recente tendenties, met name presentatie vanuit concepten, onderscheiden zich niet van die in 'gewone' historische musea. De afstand tussen historisch museum en volkskundemuseum is ook verminderd doordat de aan-

dacht voor het alledaagse en het slechts langzaam veranderende thans ook in de geschiedwetenschap in hoge mate opgeld doet.

Op grond van deze conclusie heeft het zin te bespreken wat het nut van de volkskunde is voor musea in Nederland, ook al ontbreken volkskundemusea er nagenoeg. De perspectieven zijn wat de grotere musea betreft niet gunstig. De traditionele volkskundemusea hebben zich nooit in de gunst van een breed publiek kunnen verheugen, en juist de bezoekersaantallen zijn op dit moment een factor van doorslaggevend belang. Met een fraaie presentatie van topstukken in een cultuurhistorisch museum worden doelen beoogd die zich niet goed laten verenigen met de aandacht van de volkskunde voor het gewone en het alledaagse. Tien jaar geleden waren de mogelijkheden waarschijnlijk groter. De tentoonstellingen 'Thuiscultuur' en 'Den Haag werkt' (1981, 1984) in het Haags Gemeentemuseum doen qua opzet denken aan de hierboven beschreven projecten van I. Weber-Kellermann (1973, 1974)⁷⁶. Mogelijk vormen zij een belofte voor de toekomst, maar ze lijken toch beter te begrijpen als slotaccoord van de jaren zeventig. Ook toen al was er sterke twijfel over de 'Museumsfähigkeit' van het getoonde.

In de openluchtmusea is de situatie anders. Deze musea hebben altijd het gewone en het alledaagse als verzamelgebied gehad, en ook de meest publieksgerichte benaderingswijze zal van dit gegeven uit moeten gaan. Het scala van toepassingen van de volkskunde in de openluchtmusea is daardoor groot. Het Openluchtmuseum in Arnhem onderging al tijdens de jaren zestig de invloed van de inzettende vernieuwingen in de volkskunde⁷⁷. Het tonen van daagse dracht in de twee Nederlandse openluchtmusea sluit aan bij de in het bovenstaande geschetste ontwikkeling⁷⁸. In de lijn van presentatie vanuit concepten ligt de naar voren gebrachte wens te komen tot een thematisch verzamelbeleid, als ook de bouw van een binnenmuseum voor het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem⁷⁹. Meer in het algemeen is van belang de kundigheid van de volkskunde in de bestudering van folkloristische activiteiten. Juist op dit punt levert de volkskunde een niet te verwaarlozen bijdrage aan de gedachtenbepaling over de maatschappelijke plaats van het altijd door nostalgische vertekeningen bedreigde openluchtmuseum⁸⁰.

Een tweede groep musea waarop in deze context gewezen dient te worden is die van de kleinere lokale musea en oudheidkamers. Ook hier liggen de schatten van het alledaagse opgetast. Bovendien zijn, net als in de Duitstalige landen, binnen deze musea de perspectieven voor een gecombineerd gebruik van archiefmateriaal en voorwerpen gunstig. Veel oudheidkamers hebben immers een band met een historische vereniging. Omgekeerd werkt maar liefst 67 % van de organisaties op het gebied van de lokale en regionale geschiedenis blijkens een in 1984 gehouden enquête samen met musea⁸¹. De belangstelling voor realia komt ook naar voren in de periodieken van amateurhistorische verenigingen en heemkundige kringen. De betrokkenheid bij behoud van historisch en cultureel waardevolle panden blijkt uit artikelen over monumentenzorg, restauraties en dergelijke. Ook

de archeologie en, meer recent, de industriële archeologie worden in deze periodes regelmatig aan de orde gesteld⁸².

Vaststelling van de historische context van voorwerpen is onmisbaar voor een goede presentatie. Het onderzoek is niet de motor achter museale vernieuwingen of de hoogste norm waarnaar die moeten worden beoordeeld. Ook in een museum als dat in Cloppenburg, dat wat betreft het museaal onderzoek voorbeeldig kan worden genoemd, komt slechts een fractie van de onderzoeksresultaten ter kennis van de bezoekers. Toch heeft het objectgerichte onderzoek zijn waarde niet verloren. Systematische combinatie van archiefmateriaal en museumobjecten als historische bron blijkt, ook in de presentatie, aantrekkelijke resultaten op te leveren. De aard van het volkskundig onderzoek levert in dat opzicht een specifiek voordeel op. Doordat wordt uitgegaan van een concreet cultuurverschijnsel waarvan de functies en betekenissen in een maatschappelijke context geplaatst worden, ontstaat niet snel een probleem van 'visualisering' van de onderzoeksresultaten. Zo kan men in boedelinventarissen het doordringen van een 'stads' stuk huisraad als de leunstoel op het platteland in verschillende delen van Nederland gedurende de negentiende eeuw onderzoeken. Dit geeft op een heel ander niveau dan (bijvoorbeeld) dat van de invoering van een uniform systeem van lager onderwijs een beeld van de eenwording van Nederland⁸³. Tegenover de gangbare opvatting dat musea altijd een beetje achter lopen op het historisch onderzoek valt dus te stellen dat zij aan dit onderzoek juist een bijzondere bijdrage kunnen leveren⁸⁴.

Folklore research and museum. The folklore museum in the German-speaking countries and its relevance for the cultural history museum in the Netherlands

The modest position of folklore research or ethnology in the Netherlands is reflected in the virtual non-existence of folklore museums. Likewise, the circle of people who are familiar with folklore research in the Netherlands is small. The question is raised whether folklore research could be also profitable to cultural history museums. In order to define the function of folklore research for museums whose primary source of inspiration is history, the attention is drawn briefly to the way in which objects are used as a source in the study of history at home and abroad. Subsequently the development of folklore museums in the German-speaking countries is discussed.

The existing interest within the discipline of history in the use of objects as a historical source can find support in the ethnological research of realia. The folklore museums in the German-speaking countries demonstrate that the ethnological research of objects can offer important museological applications. These museums are much less distinguishable from cultural history museums than they used to, partly because of the increasing historical orientation within folklore research. On the basis of this conclusion, a brief sketch is finally given of the value of folklore research for non-folklore (cultural history) museums in the Netherlands.

The actual perspectives for applications of folklore research within the Dutch museums differ from one type of museum to another. In the major museums the number of visitors has become a decisive factor. From this point of view, an exhibition of top pieces is more attractive than a display of everyday objects. Better opportunities are envisaged for the two open air museums. The recent trend in the Open Air Museum of Arnhem is closely related with the developments observed in the German-speaking countries. In the numerous small local museums and antiquities' rooms everyday objects also make up an important part of the collection. Because of their collaboration with historical societies these museums provide excellent opportunities for combining research and museum work.

* Jaap Kerkhoven (1952) studeerde nieuwe geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Vanaf 1988 was hij als adviseur werkzaam voor het Zuiderzeemuseum te Enkhuizen. In 1990 stelde hij op de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut een literatuurwijzer samen over volkskunde en museum. Hij is thans werkzaam voor de Rijksdienst Beeldende Kunst te Den Haag en bereidt een proefschrift voor over conflicten in de Zuiderzeeverrij na 1870.

1. Een in 1990 op de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut samengestelde literatuurwijzer vormt de basis voor dit artikel. Jaap Kerkhoven (samenst.), Paul Post (red.), *Museum en volkskunde. Een literatuurwijzer*. (te verschijnen in 1991 of 1992). Voor opmerkingen bij dit artikel ben ik behalve aan de redactieleden van dit tijdschrift ook dank verschuldigd aan A.A.M. de Jong (Nederlands Openluchtmuseum).
2. Deze neiging wordt waar het meer algemene ontwikkelingen betreft bekritiseerd door P. van Mensch, 'The extension of the museum concept', *Museumvisie* (1989) 20-25.
3. A. Bühler, 'Das Schweizerische Museum für Volkskunde und das Museum für Völkerkunde in Basel', *Schweizer Volkskunde* 43 (1953) 30-35.
4. Cf. A.A.M. de Jong, 'Het museum als intermediair tussen volkskunde en publiek', *Volkskunde* 92 (1991) 75-84.
5. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'De historicus en het niet-schriftelijke bronnenmateriaal', in: P.R. de Clercq (red.), *Het voorwerp als historische bron. Verslag van een symposium gehouden op 26 mei 1982 in het Rijksmuseum te Amsterdam* (Rijswijk 1982) 10-12. Tal van op het museumwerk betrekking hebbende publicaties in de historische vakliteratuur zijn te vinden in R. Wirtz, 'Gehört Geschichte ins Museum? Zum Verhältnis von Geschichtswissenschaft zu gegenwärtigen Versuchen musealer Präsentation', *Zeitschrift für Volkskunde* 85 (1989) 67-83.
6. Cf. P. Nijhof, 'Industriële archeologie in Nederland tussen 1987 en 1990', *Industriële archeologie* 36 (1990) 113-123.
7. *Hoe krijg ik mijn bronnen aan de praat? Ideeën voor een geschiedschrijving van onderaf* (Utrecht 1990).
8. Een warm pleidooi voor de betekenis van openluchtmusea in dit opzicht is: K. Bedal, 'Aufgaben historischer Hausforschung', in: *Geschichte der Alltagskultur. Aufgaben und neue Ansätze* (Münster 1980) 127-135.
9. P. Luykx (e.a.), *De ware geschiedschrijver. Apparaat voor de nieuwste geschiedenis* (Groningen 1982). In een Westduits apparaat worden enige traditionele hulpwetenschappen (numismatiek en archeologie) en de industriële archeologie besproken: W.A. Boelcke, *Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Einführung, Bibliographie, Methoden, Problemfelder* (Darmstadt 1987) 78-82.
10. Luykx o.c., 107.
11. B. Deneke, 'Konzeption einer Altertumskunde des deutschsprachigen Gebietes in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts', in: W. Brückner, B. Deneke (Hg.), *Volkskunde im Museum [...] Perspektiven musealer Sammel- und Darbietungspraxis, Geschichte und Problematik des "Volkskundlichen" in kulturhistorischen Museen* (Würzburg 1976) 58-91.
12. F. Eisel, 'Geschichts- und Altertumsvereine als Keimzellen und Wegbereiter der Heimatmuseen. Ein Beitrag zur Geschichte der Regionalgeschichtsforschung und -darstellung', *Neue Museumskunde* 27 (1984) 173-182.
13. R. Wirtz, o.c., 81.
14. H. Ottenjann, 'Dokumentation und Forschung im volkskundlichen Landesmuseum. Alte Aufgaben und neue Ansätze', in: *Geschichte der Alltagskultur. Aufgaben und neue Ansätze* (Münster 1980) 103-123.
15. H. Ottenjann, 'Alltagskultur-Dokumentation durch das Volkskundemuseum. Zur Erforschung der historischen Sachkultur', *Zeitschrift für Volkskunde* 85 (1989) 1-18.
16. Zie *Zeitschrift für Volkskunde* 82 (1986) 275-277.

17. P. van Mensch, 'Historische musea op zoek naar identiteit', *Leidschrift* 7 (1991) 5-16, aldaar 7.
18. N.-A. Bringéus, 'Perspektiven des Studiums materieller Kultur', *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* (1986) 159-174; De enige formele periodisering in de geraadpleegde literatuur betreft een Nederlands museum. Zie een lezing van A.A.M. de Jong over driekwart eeuw verzamelen in het Nederlands Openluchtmuseum, samengevat in: 'Verzamelbeleid en musea. Verslag studiedag PUC [...]', *Volkskunde* 90,2 (1989) 159-170, aldaar 160-162.
19. G. Böth, "Selbst gesponnen, selbst gemacht ..." *Wer hat sich das nur ausgedacht? Trachtenforschung gestern Kleidungsforschung heute. Begleitschrift zur Ausstellung [...]* (Cloppenburg 1986).
20. H. Kaiser, 'Volkskundlicher Typ oder historischer Sachzeuge? Zur Theorie des Freilichtmuseums', *Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openluchtmuseum* 46,1 (1983) 13-17. Vergelijk H. Ottenjann, 'Das Museumsdorf in Cloppenburg und die Hausforschung', *Bericht über die Tagung des Arbeitskreises für deutsche Hausforschung* 1 (1950) 1-3.
21. U. Bauche, 'Volkskundliches in Sammlung und Sichtweise Justus Brinckmanns und seines Hamburgischen Museums für Kunst und Gewerbe', in: *Volkskunde im Museum* 92-108.
22. D. Wunderlin, 'Das "Schweizerische Museum für Volkskunde" in Basel. Schaffung von Möglichkeiten des Vergleichs als Leitidee', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 81 (1985) 144-150.
23. A. Bühler, 'Das Schweizerische Museum für Volkskunde und das Museum für Völkerkunde in Basel', *Schweizer Volkskunde* 43 (1953) 30-35; R. Wildhaber, 'Die Neuaufstellung des Schweizerischen Museums für Volkskunde in Basel', *ibid.* 35-64, aldaar 37.
24. E. Meyer-Heisig, 'Die Sammlung zur deutschen Volkskunst im Germanischen Nationalmuseum', *Zeitschrift für Volkskunde* 55 (1959) 27-39 [Beiheft], aldaar 33-34.
25. I. Bauer, 'Ausstellung Volkskultur in Württemberg', *Zeitschrift für Volkskunde* 72 (1976) 92-95. L. Kriss-Rettenbeck, 'Zur Aufstellung der Sammlung Kriss im Bayerischen Nationalmuseum', *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde* (1960) 105-110.
26. A. Lühning, 'Gerätekundliche Feldforschung in Schleswig-Holstein', in: *Arbeit und Volksleben. Deutscher Volkskundekongress 1965 in Marburg* (Göttingen 1967) 123-134, aldaar 128-129.
27. R. Wildhaber, 'Neuere Freilichtmuseen in Europa', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (1967) 1.
28. D. Hoffmann, 'Überlegungen zur Diskussion um das historische Museum', in: *Volkskunde im Museum* 237-244.
29. Kritiek op een woud van teksten in het Historisch Museum Frankfurt: H. Gerndt, 'Zwischen Weihehalle und Klippschule: das kulturhistorische Museum als Herausforderung (Kulturkommentar)', in: *Volkskunde im Museum* 245-249. Nog in 1980 was deze tendentie vaak geprononceerd aanwezig: R. Falkenberg, 'Doch "Weiter wohnen wie gewohnt"', *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 10 (1980) 113-115.
30. 'Gut Ding will Weile - Chronologie einer Ausstellung', *Tübinger Korrespondenzblatt* nr. 19 (1979) 19-23 [over jeugdcultuur]; J. Haspel, K.-H. Ruess, 'Wanderausstellung "Arbeiter, Kultur und Lebensweise im Königreich Württemberg"', *ibid.* 10-16; G. Korff, 'Flick-Werk. Reparieren und Umnutzen in der Alltagskultur. Hinweis auf ein Ausstellungsprojekt des Ludwig-Uhland-Instituts und der Volkskundlichen Sammlung des Württembergischen Landesmuseums Stuttgart', *Tübinger Korrespondenzblatt* nr. 24 (1983) 35-6; 'Das Kulturmuster "friedliche Strassendemonstration" im Kaiserreich. Eine neue Ausstellung am Institut', *Tübinger Korrespondenzblatt* nr. 28 (1986) 12-24.
31. K. Köstlin, 'Museum und Volkskunde', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 2 (1970) 21-38, aldaar 23.
32. A. Lühning, 'Überlegungen zu Lehrinhalten und Lernzielen beim Studium der Volkskunde im Hinblick auf den Museumsberuf', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 1 (1974) 105-108.
33. E. Schlee, 'Das volkskundliche Museum als Herausforderung', *Zeitschrift für Volkskunde* 66 (1970) 60-86.
34. D. Hoffmann, "'Lasst Objekte sprechen!'" Bemerkungen zu einem verhängnisvollen Irrtum', in: E. Spickernagel, B. Walbe (Hg.), *Das Museum. Lernort contra Musentempel* (Giessen 1976) 101-120, aldaar 104-105. Een honende reactie op dergelijke kritiek: J. Bracker, 'Zum Konzept des Römisch-

Germanische Museum KÖln – in Auswirkung und Kritik', in: o.c., 84-100. De agressiviteit in de gedachtenwisseling over dit stuk ontbreekt volledig in de eigenlijk volkskundige literatuur.

35. W. Hansen, 'Forschung und Museum', *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 17 (1970) 24-41, aldaar 35-36; 40.

36. L. Kriss-Rettenbeck, 'Museum und Geschichte. Vortrag, gehalten auf der Tagung der Leiter nicht-staatlicher Museen in Bayern, Münsterstadt [...]', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 6 (1979) 78-96. Een belangwekkend betoog waarin Kriss-Rettenbeck verweten wordt een willekeurige definitiedruk op het historisch museum te leggen is: J. Steen, 'Museen und Geschichten. Anmerkungen zur Theoriebedürftigkeit des Historischen Museums', *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 10 (1980) 16-29.

37. Recent is de aandacht voor de geschiedenis van de joden in Beieren. Zie onder andere A.A. Gribl, H. Kunz, 'Museumsarbeit im Regierungsbezirk Schwaben', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 13 (1986) 233-237; Chr. Daxelmüller, 'Jüdisches in Museen. Bernwald Deneke's Beitrag zur Museologie des Jüdischen', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 15 (1988) 181-187.

38. L. Schmidt, 'Volkskunde in der Gegenwart. Hinweise und Randbemerkungen', *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 84 (1981) 1-40. Op. p. 37-38 wordt de verdienste van museummensen als E. Schlee voor de volkskunde geprezen.

39. H.P. Fielhauer, 'Das Heimatmuseum anzünden', in: id., *Volkskunde als demokratische Kulturgeschichte. Ausgewählte Aufsätze aus zwei Jahrzehnten* (Wien 1987) 264-272. Id., 'Arbeiterkultur und Museum in Österreich. Versuch eines Lageberichtes' in: H.P. Fielhauer, O. Bockhorn (Hg.), *Die andere Kultur. Volkskunde, Sozialwissenschaften und Arbeiterkultur. Ein Tagungsbericht* (Wien enz. 1982) 295-309. Zie ook D. Bockhorn, 'Heimatmuseen in Österreich und ihre Probleme', *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 84 (1981) 188-190. In memoriam in *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 85 (1989) 415-419.

40. A. Lühning, 'Berufsmöglichkeiten an volkskundlich-kulturgeschichtlichen Museen aus der Sicht der Praxis', in: D. Saueremann, G. Wiegelmann (Hg.), *Kulturanalyse und Berufspraxis. Arbeitstagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde [...] 1977*. (Münster 1978) 59-64, aldaar 60-61.

41. C. Döring, 'Volkskundliches in stadhistorischen und Landesmuseen am Beispiel Frankfurts und Hessens' in: W. Brückner, B. Deneke (Hg.), *Volkskunde im Museum* 120-132.

42. K. Kreiling, 'Sozialgeschichte am Freilichtmuseum. Bemerkungen zur Situation in Bayern', in: K. Bedal, H. Heidrich (Hg.), *Freilichtmuseum und Sozialgeschichte. Referate des Symposiums am Fränkischen Freilandmuseum [...]* (Bad Windsheim 1986) 36-42.

43. K. Brunne, 'Idealplan eines Westfälischen Freilichtmuseums', *Bericht über die Tagung des Arbeitskreises für deutsche Hausforschung* (1959) 162-165; J. Schepers, 'Der lippische Meierhof im Westfälischen Freilichtmuseum bäuerlicher Kulturdenkmale in Detmold. Geschichte seiner Einzelbauten und dokumentarischer Wert der musealen Baugruppe', in: M. Bringemeier e.a. (Hg.), *Museum und Kulturgeschichte. Festschrift für Wilhelm Hansen* (Münster 1978) 47-72, aldaar 47.

44. I. Weber-Kellermann, [reactie op aanbevelingen inzake de volkskundige collecties in Hessen] *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 10 (1980) 80-81 bevat een lijst van deze tentoonstellingen.

45. H. Kimpel, 'Zu Hause beim Marburger Kleinbürger um die Jahrhundertwende. Ein Ausstellungsprojekt', *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 10 (1980) 116-117; I. Weber-Kellermann, 'Kleinbürgeralltag als Ausstellungsgegenstand. Ein Versuch', *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 28 (1983) 31-38.

46. I. Weber-Kellermann, 'Armut als musealer Un-Gegenstand. Bericht über eine missverstandene Ausstellung', in: A.C. Bimmer (Hg.), *Hessentag: ein Fest der Hessen? Anspruch und Wirklichkeit eines organisierten Volksfestes* (Marburg 1973) 119-128.

47. I. Weber-Kellermann, 'Spielzeugbefragung, Überlegungen anlässlich einer Marburger Ausstellung. Spielzeug als Indikator eines sozialen Systems', *Zeitschrift für Volkskunde* 70 (1974) 194-209; A.C. Bimmer, 'Die Marburger Spielzeugausstellung im Urteil der Besucher', *ibid.*, 209-214; Voor de museale invloed van deze werkgroepen cf. D. Haselbach, "'Altes Spielzeug". Dauerausstellung in Grefrath', *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 10 (1980) 118-119.

48. I. Weber-Kellermann, 'Ein Film über das Österreichische Museum für Volkskunde', *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 80 (1977) 149-154.
49. K. Köstlin, 'Das Dorf und seine Entwicklung zwischen 1900 und 1945. Kultur und Lebensweise und ihre Darstellung im Museum', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 12 (1980) 53-68.
50. G. Böth, 'On the flax trail. Anmerkungen zur musealen und historischen Realität im Ulster Folk and Transport Museum', in: A.C. Bimmer (Hg.), *Europäische Ethnologie in der beruflichen Praxis. Berichte aus Museum und Hochschule* [...] (Bonn 1983) 16-34.
51. A.W. Biermann, 'Textilgeschichte in rheinischen Museen', *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 27 (1987-88) 211-222.
52. N.R. Nissen, 'Bauernkultur und Industriezeit in den Meldorfer Museen. Dithmarscher Landesmuseum – Bauernhaus – Landwirtschaftsmuseum', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 19 (1987) 103-131.
53. U. Köpke, J. Kolossa, 'Das Elmshorner Museumsprojekt zur Industriegeschichte. Vorgeschichte, Erfahrungen, Perspektiven', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 19 (1987) 171-183.
54. I. Bauer, 'Zweigmuseen des Bayerischen Nationalmuseums', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 4 (1977) 114-117; I. Rieger, 'Betreuung nichtstaatlicher Museen. Eine neue Abteilung im Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege', *ibid* 182-192; A.A. Gribl, 'Museum im Um- und Aufbau. Staatliche Museumsförderung und praktische Museumsarbeit', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 10 (1983) 38-49; A. Fahl, 'Aufgaben und Ziele der Museumspflege in Schleswig-Holstein', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 19 (1987) 7-19.
55. B. Schmidt, 'Über die Neukonzeptionierung des Eckernförder Museums', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 19 (1987) 71-79.
56. G. Böth, *o.c.*
57. H. Ottenjann, *Lebensbilder aus dem ländlichen Biedermeier. Sonntagskleidung auf dem Lande. Die Scherenschnitte des Silhouettieurs Dilly aus dem nordwestlichen Niedersachsen* (Cloppenburg 1984).
58. De wenselijkheid van heronderzoek van de waarde van bestaande kledingcollecties volgt uit de weergegeven veranderingen. Te noemen is onderzoek naar een negentiende-eeuwse collectie in het Finse Nationaal Museum: B. Lönnqvist, 'Volkstracht als museale Illusion. Ein Projektbericht', in: H. Ottenjann (Hg.), *Mode, Tracht, regionale Identität. Historische Kleidungsforschung heute. Referate des internationalen Symposiums in Museumsdorf Cloppenburg* [...] (Cloppenburg 1985) 37-42.
59. Vergelijk P. van Mensch, 'museum concept'.
60. M.R. Schäfer, 'Vom Teller in die Vitrine: ist Ernährung museogen?', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 82 (1986) 207-222; id., 'From plate to showcase – is food museogenic?', *Food and foodways* 4 (1990) 73-75, citaat 73.
61. D. Kramer, 'Diskussions-Exposé für ein künftiges Stadtmuseum in Wiesbaden. Zusammenfassung', *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung* 21 (1987) 29-39.
62. D. Harmening, "'So haben sie gelebt". Zum Anspruch ganzheitlicher Dokumentation im Freilichtmuseum', *Bayerische Blätter für Volkskunde* 8 (1981) 196-205. W.-D. Könenkamp, 'Erklärung durch "Zusammenhang"? Zu Theorie und Praxis der Ausstellung im kulturhistorischen Museum', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 20 (1988) 137-168.
63. A. Zippelius, 'Zur notwendigen Selbstkritik der Freilichtmuseen', *Volkskunde* 79 (1978) 119-124.
64. G. Korff, 'Zur Dokumentationspraxis im Freilichtmuseum', in: *Die Alltagskultur der letzten 100 Jahre. Überlegungen zur Sammelkonzeption kulturgeschichtlicher und volkskundlicher Museen* [...] (Berlin 1980) 69-82. In het eerste openluchtmuseum in Frankrijk (ecomuseum Gascogne, 1968) diende een aparte overdekte afdeling als didactisch instrument.
65. Een voorbeeld is Kreiling *o.c.* 37.
66. In recente literatuur wordt geklaagd over de verwaarlozing van dit onderwerp. Cf. Kettemann '40 Handwerke – 40 Kojen? Zur Präsentation von Handwerk im Museum', *Kieler Blätter zur Volkskunde* 17

(1985) 243-253; Th. Antoniotti, 'Vom Schaumuseum zum Museumsprogramm. Das Kleinmuseum als Instrument angewandter Volkskunde', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 81 (1985) 131-143.

67. De voordelen van lokale musea op dit punt komen naar voren in: Ch. Heinrich, 'Das bäuerliche Gerätemuseum von Walter Wunderlich in Landwüst, Kreis Klingenthal/Vogtland', *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 8 (1962) 403-405.

68. R. Wendt, 'Die Entwicklung der Schweriner Volkskunde-Sammlungen und ihr Bestand an Arbeitsgerät', *Ethnographica* 3-4 (1961-62) 516-531, aldaar 523, 530.

69. U. Steinmann, 'Fischereigeräte. Dauer-Ausstellung des Museums für Volkskunde in Berlin', *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 72 (1969) 241-243. Dit valt temeer op, omdat bij de vorming van deze collectie R. Peesch betrokken is geweest, die bekendheid verwierf met zijn reconstructie van de leefwereld van vissers en daarbij uitging van hun samenwerking op de schepen.

70. Voor een voorbeeld: W. Jacobeit, 'Ein Pflugmuseum in Stuttgart-Hohenheim', *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 6 (1960) 442-443.

71. C. Irimie, 'Ein ethnographisches Freilichtmuseum des Bauernhandwerks und der bäuerlichen Technik in Rumänien', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 63 (1967) 20-28.

72. E. Fel, T. Hofer, 'Über monographisches Sammeln volkskundlicher Objekte', in: C.A. Schmitz, R. Wildhaber (Hg.), *Festschrift Alfred Bühler* (Basel 1965) 77-92; H. Siuts, 'Gerätforschung', in: R.W. Brednich (Hg.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie* (Berlin 1988) 137-152.

73. W. Jacobeit, S. Papendieck, 'The Museum of Agrarian Productive Forces, Wandlitz', *Museum* 29 (1977) 154-155.

74. O. Kettemann, o.c., 247.

75. *ibid.*

76. *Thuiscultuur. Elf Haagse interieurs*. Tentoonstellingscatalogus Haags Gemeentemuseum (Den Haag 1981); *Den Haag werkt. Een arbeidersgezin aan het begin van de 20ste eeuw*. Tentoonstellingscatalogus Haags Gemeentemuseum (Den Haag 1984).

77. A.J. Bernet Kempers, 'Wander in Arnhem: de eerste twaalf jaren (1959-1971)', in: G.C. Borg-huis, A.A.M. de Jong, H. Luneborg (red.), *Een welversneden pen. Levensschetsen en bibliografie van Boy Wander aangeboden bij de gelegenheid van zijn afscheid [...] van het Rijksmuseum voor Volkskunde "Het Nederlands Openluchtmuseum" 15 juni 1989* (Arnhem 1989) 8-11.

78. F. Livestro-Nieuwenhuis, *Niet op z'n zondags*. Met een catalogus van de tentoonstelling door D. Stegeman (Arnhem 1985).

79. Doel daarvan is een presentatie die in het licht van vragen van nu een visie op het maatschappelijk veranderingsproces verschaft. De Jong 'Verzamelbeleid en musea'.

80. Een fraai voorbeeld hiervan is: D. Meili, 'Zwischen Wissenschaft und Marketing. Ein Genfer Bauernhaus für das Schweizerische Freilichtmuseum Ballenberg', *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 81 (1985) 192-195. Zie ook: J. Kerkhoven, 'Levend verleden in de Nederlandse openluchtmusea', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 7 (1991) 17-35 [themanummer Historische musea].

81. P.P.W.J. van den Brink, *Tussen exploratie en exploitatie. Verslag van de enquête naar lokale en regionale geschiedbeoefening in Nederland* (IJmuiden z.j.) 9.

82. E. Happe, *Trends en thema's in periodieken van lokale en regionale heemkundige en/of historische verenigingen*. Publicatie van dit onderzoek als Cahier van het P.J. Meertens-Instituut zal in 1992 plaatshebben.

83. E. Doelman, 'Der Lehnstuhl. "Verbürgerlichung" der materiellen Kultur im ländlichen Raum der Niederlande', in: A.J. Dekker e.a. (Hg.) *Ausbreitung bürgerlicher Kultur in den Niederlanden und Nordwestdeutschland* (Münster 1991) [Ter perse]. Een voorbeeld van een tentoonstelling die gebaseerd is op reconstructie van een boedel is: J.R. ter Molen, A.P.E. Ruempol, A.G.A. van Dongen (red.), *Huisraad van een molenaarsweduwe. Gebruiksvoorwerpen uit een 16de-eeuwse boedelinventaris* (Rotterdam-Amsterdam 1986); zie ook *Thuis in de late Middeleeuwen. Het Nederlands burgerinterieur 1400-1535. Tentoonstelling in het Provinciaal Overijssels Museum 1980* (Zwolle 1980).

84. Dit 'achterlopen' werd onlangs nog geëneerd door de directeur van het Joods Historisch Museum in Amsterdam. Zie C. de Greef, J. Salman, "'Het museum is een traag medium". Een interview met Judith Belinfante', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 7 (1991),35-53, aldaar 44.